

En mærkelig forbindelse?

Det tidlige vesttysk-danske efterretningssamarbejde

”Det kan måske forekomme mærkeligt, at jeg som tidligere Gestapo-fange og med koncentrationslejr- og fængselsophold samt en dødsdom bag mig kunne indlede og opretholde en forholdsvis snæver forbindelse med tyske officerer og civile.”¹ Sådan skrev Hans Mathiesen Lunding, den mangeårige chef for Forsvarstabens Efterretningssektion, der i dag kendes som Forsvarets Efterretningstjeneste (FE), om de tidlige danske kontakter til tyske officerer og efterretningsfolk i efterkrigstiden.² Den gamle efterretningschef erindrede i 1971, at det vist var sket ”først i halvtredserne”. Lunding attesterede de vesttyske kammerater ”et lødigt demokratisk sindelag”, hvilket skulle legitimere den tilsyneladende overraskende alliance.

Den danske historiker og tidligere FE-medarbejder Wilhelm Christmas-Møllers bog fra 1995, ”Obersten og Kommandøren”, stillede spørgsmålstegn ved Lundings fortælling. Det gjorde han på baggrund af materiale fra den stedfortrædende efterretningschef Poul Adam Mørchs personsamling i Rigsarkivet. Christmas-Møller berettede, at danske efterretningskredse allerede i vinteren 1945-46 satte ”en regulær eftersøgning af Dr. Schneider i gang”.³ ”Dr. Schneider” var det dæksnavn, den amerikanske efterretningstjeneste CIG senere tildelte eks-general Reinhard Gehlen. Den tidligere chef for Værnemagtens efterretningstjeneste ”Fremde Heere Ost” skulle blive grundlægger af den amerikanske efterretningsorganisation med tysk bemanning, der gik under navnet ”Organisation Gehlen”. I 1956 forvandlede den til Vesttysklands efterretningstjeneste, Bundesnachrichtendienst (BND), der i mange år havde sit hovedkvarter i Pullach nær München.⁴

1 H.M. Lunding, Otto Lippert: *Stemplet fortroligt. Oberst H.M. Lundings erindringer*. København 1970, s. 151.

2 Betegnelsen Forsvarets Efterretningstjeneste stammer fra 1967, men anvendes i denne artikel gennemgående.

3 Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og Kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-1955*. København 1995, s. 117.

4 Rolf-Dieter Müller: *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik. Die Biografie. Teil 1: 1902-1950*. Berlin 2017, s. 514.

Fortællingerne om de tidlige danske kontakter til tyske efterretningsmiljøer efter krigen er med andre ord modstridende og lidt unøjagtige. Siden Lundings erindringer og Christmas-Møllers bog er materiale fra både Forsvarets Efterretningstjeneste og Bundesnachrichtendienst blevet afklassificeret. Grundet tidens tand og arkivskabernes generelle modvilje mod at dokumentere og overlevere deres arbejde er det ikke mange hyldemeter, der i dag, 70-80 år senere, er tilgængelige. Alligevel giver det nye materiale væsentlige indtryk af den kolde krigs udfordringer. Denne artikel undersøger, hvordan samarbejdet kom i stand, og hvilket lys det kan kaste på internationalt efterretningssamarbejde. Dette emne er ofte underbelyst, ikke mindst i den danske historiografi, fordi kilderne sjældent er tilgængelige. Forsvarets Efterretningstjenestes festskrift fra 2017 er et godt eksempel på hullet i forskningen. Således kan man her læse en del om efterretningstjenestens arbejdsområder (dog uden kildehenvisninger), men historien om tjenestens ledelse som udenrigspolitisk aktør levnes ikke megen plads.⁵

Samarbejdets etableres

Ifølge Mørchs optegnelser tog ideen om at udfinde nye tyske partnere allerede form i sommeren 1945.⁶ Det var næppe det optimale tidspunkt, hvis man har en romantisk forestilling om, at efterretningspartnerskaber beror på tillid og sympati. For i månederne efter 2. Verdenskrig var velviljen over for Hitlers slagne værnemagt begrænset hos de fleste. Lødige demokrater var ej heller den bedste karakteristik af det spirende tyske efterretningsmiljø, der voksede frem året efter krigen. I dag er det veldokumenteret, at Reinhard Gehlen-folkenes tilhørsforhold til Nazipartiet NSDAP i ”1946/47 næsten var 100 % og faldt til 95 % i 1955/56”.⁷ Det bør ikke undre, for nationalsocialismen havde været en massebevægelse, og Organisation Gehlen udvalgte sine folk fra den tidligere funktionselite. Godt hver tiende Gehlen-mand havde tidligere tilhørt det nazistiske sikkerhedsapparat (Gestapo, SD, Reichssicherheitshauptamt (RSHA) eller diverse politienheder). Ledelsesgruppen i organisationen var domineret af tidligere Wehrmachtofficerer, fortrinsvis fra den tidligere militære efterretningstjeneste Abwehr og fra Fremde Heere Ost.⁸ Snarere end gode demokrater var der tale om en gruppe med et fælles nationalsocialistisk erfaringsgrundlag. Forestillinger om, at den gamle garde af nazistiske medarbejdere gjorde tjenesten mere sikker i forhold til sovjetisk infiltration, viste sig at være ønsketænkning, der senere blev gjort til skamme

5 FE 1967-2017 – fra militær varslingstjeneste til udenrigsefterretningstjeneste. København 2017.

6 Rigsarkivet (RA): Forsvarets Arkivet (FOARK): P.A. Mørchs arkiv: Kasse 161: Historiske optegnelser om forbindelsen til Org. Gehlen, uden titel, uden dato, s. 2.

7 Christoph Rass: *Das Sozialprofil des Bundesnachrichtendienstes. Von den Anfängen bis 1968*. Berlin 2016, s. 89.

8 Ibid., s. 341.

med afsløringen af den perfekt placerede KGB-agent og tidligere RSHA-medarbejder Heinz Felfe, der var chef for den vesttyske kontraspionage.⁹

Når det ikke kunne være gensidige varme følelser, der bandt tyske og danske efterretningsfolk sammen, hvad var det da? Lunding tilbød i sine erindringer en supplerende forklaring, idet han skrev: ”jeg kendte ikke ret meget til russernes slaviske mentalitet, vidste kun, at den lå milevidt fra vor og fra den nordiske i det hele taget.”¹⁰ Om end ordvalget fra en nutidig betragtning næppe var velvalgt, så var argumentet om en særlig tysk knowhow let at forstå. Den fælles sovjetiske fjende, og dermed fælles sikkerhedsinteresser, fremstår på mange måder som en plausibel forklaring. Dog underkendte den, at de danske efterretningsfolk i reglen selv var erfarne, krigsprøvede i konspirativt arbejde og eksperter i Danmarks nærområde i Østersørummet. Danskerne bragte således selv kompetencer med til bordet. Dette må medregnes for at få det rent interesse-baserede regnskab til at gå op. Danskernes væsentlige bidrag fremgik af en senere intern tysk korrespondance fra 1956. Det blev berettet, at BND kun fremskaffede godt 40 procent af sine informationer vedrørende sovjetiske flådeaktiviteter i Østersøen selv. Hovedparten leverede partnertjenester og herunder primært den danske.¹¹

En motivationsfaktor, der ikke har været genstand for mange overvejelser i en dansk sammenhæng, er tyskernes rolle i den umiddelbare efterkrigstid. Den betingelsesløse kapitulation og bortfaldet af den vigtigste magt i Centraleuropa førte til en dynamisk og kaotisk sikkerhedspolitisk situation. Alle lande, store som små, havde behov for at forstå, hvad udfaldet af det tyske spørgsmål ville blive. Det var ganske enkelt samtidens helt store internationale stridspunkt. Det var derfor afgørende at finde ud af, hvilke tyskere der i fremtiden skulle være med til at udfylde tomrummet. Afklaringen af spørgsmålet ”hvem er hvem” blandt tyske politikere, militær- og efterretningsfolk var bestemt ikke let. Det drejede sig nemlig ikke om en ren tysk reorganisering. De tre vestallierede besættelsesmagter spillede i høj grad med, og de havde egne interesser og egne ynglinge. På den baggrund var det ikke en given sag, at den danske efterretningstjeneste per intuition gættede, hvem der var morgendagens beslutningstagere. Et levende indblik i den uoverskuelige situation gav en dansk efterretningsrapport fra 1949:

1. Der findes intet samlet, tysk central-efterretningsorgan arbejdende for tyske regeringsorganer el. evt. for en fremtidig tysk regering. Der findes derimod en del af hinanden uafhængigt arbejdende efterretningsgrupper, som arbejder

9 James H. Critchfield: *Auftrag Pullach. Die Organisation Gehlen 1948-1956*. Hamburg 2005, s. 187.

10 H.M. Lunding, Otto Lippert: *Stemplet fortroligt. Oberst H. M. Lundings erindringer*. København 1970, s. 145.

11 BND-Arkivet: Akte 01292: 125 M an Leiter 125 und L 700 vom 27.8.1956, Betr: Lagebild sowj. Kriegsmarine Ostsee.

for hhv. fransk, engelsk, amerikansk og spansk regning. Hver af disse grupper arbejder med agenter og et afhentningsapparat, der tager sig af afhøringer af alle de skippere, der vender hjem fra havne i Østersøen øst for jerntæppet. Om disse organisationer kan det siges, at deres værdi er meget svingende, og mange af dem arbejder af idealistiske grunde, mange for betaling. Standard-betalingen lå omkring 50-60 Mark pr. arbejdsdag, alle omkostninger dækket + såkaldte Erfolgsprämien. Denne pris betalte bl.a. amerikanerne.

2. Adm. H. påstod at den spanske E-tjeneste var bedst kørende i Tyskland p.gr.a. dens gode forbindelse med forhenværende SS-efterretningsfolk og SS-Folk i Almindelighed.¹²

Den omtalte Adm. H. var den tidligere viceadmiral Helmuth Heye, der skulle komme til at spille en særlig rolle for den danske efterretningstjeneste. Allerede i 1947 etablerede Heye kontakt til København, og han skulle blive en kilde til både gode råd og dokumenter.¹³ Den tidligere Kriegsmarine-officer havde ikke opgivet sin metier, så han deltog i den amerikansk-finansierede rådgivergruppe, der gik under betegnelsen "Historical Division". Trods navnet havde det ikke meget med historieskrivning at gøre. Det var derimod en snæver kreds af højtstående tyske officerer, der under ledelse af den senere Generalinspektør for Bundeswehr, Adolf Heusinger, udlagde lektien fra den tabte krig.¹⁴

Heye deltog i Marinegruppen "Naval Historical Team" (NHT), hvorfra der også tilflød information til København. Foruden Heye (hvis arbejdsområde var Danmark) bestod denne gruppe af Admiralerne Friedrich Ruge (miner), Gerhard Wagner (Sverige), Otto Schniewindt (Norge), Hans-Rudolf Rösing og Erhardt Godt (begge ubåde). Flere i den amerikanske gruppe kom til at spille centrale roller ved opbygningen af det vesttyske militær. Således blev Ruge den første Inspektør for Forbundsmarinen, Wagner hans stedfortræder, og Hans-Rudolf Rösing blev chef for marinestyrkerne i Nordsøen. Gruppen skulle komme til at være forfattere på marinedelen af det såkaldte "Himmelroder Denkschrift", der betragtes som startskuddet på genrustningen af Vesttyskland og grundlæggelsen af Bundeswehr i 1955.¹⁵ Heye skulle ligeledes komme til at spille en vigtig rolle for Tysklands genmilitarisering som medlem af Forbunds-

12 RA: Forsvarets Efterretningstjeneste 5007: 1940-1966 V, Diverse Sager: E-oplysninger fra Tysklandsrejse. 8-11.4.1949.

13 Jesper Thestrup Henriksen: "Der Weg zum Einheitskommando. Dänemark, Westdeutschland und die Verteidigung der Ostsee, 1947-1952". I: Elmar Jessen, Aaron Moldenhauer, Karsten Biermann (red.): *Grenzen überwinden. Schleswig-Holstein, Dänemark & die DDR*. Husum 2016. s. 49-69, her s. 52.

14 Georg Meyer: *Adolf Heusinger. Dienst eines deutschen Soldaten 1915 bis 1964*. Hamborg 2001, s. 324-328.

15 Martin Rink: *Die Bundeswehr 1950/55-1989*. Berlin 2015, s. 66.

dagens forsvarsudvalg for CDU og som parlamentarisk ombudsmand for Forbundsværnet.¹⁶

Selvom Heyes korrespondancer med de danske kolleger havde konspirative elementer, ville det være forsimplet at betragte ham som en dansk agent. Den betegnelse antyder en asymmetri, der næppe var til stede i forholdet. Heye var i høj grad en selvstændig aktør, der søgte at balancere tyske interesser i forhold til de udefrakommende magter. Det er i den forbindelse væsentlig at have for øje, at nøglepersonerne i NHT, Wagner, Ruge og Heye, ud over deres forbindelse til det amerikanske militær også var forbundet med Organisation Gehlen, der fra 1949 var finansieret i CIA-regi. De ”tre ledende herrer” modtog fra Organisation Gehlen månedligt 1.000 DM hver og stod som ”Gruppe Nordlicht” i direkte forbindelse med Reinhard Gehlen.¹⁷ Heye var dermed tæt knyttet til en af de stærkeste, hemmeligt arbejdende fraktioner i den gryende Forbundsrepublik.

Om end Organisation Gehlen endte som Tysklands udenrigsefterretningstjeneste, så lykkedes det den CIA-finansierede gruppering også at tiltrække en større gruppe af tidligere generalstabsofficerer. Heriblandt var Gehlens chefanalytiker og senere Generalinspektør for Bundeswehr, Adolf Heusinger (med dæksnavnet ”Dr. Horn”). Den tyske historiker Agilof Kesselring har kaldt Organisation Gehlens funktion i ”det amerikansk-tyske Storprojekt Remilitarisering” for ”kernen i det senere forsvarsministerium og Bundeswehr”. Ved hjælp af Organisation Gehlen lykkedes det amerikanerne at udmanøvrere andre allieredes interesser.¹⁸ Med den særlige betydning in mente var kontakten til Gehlen og til personerne i det miljø af langtrækkende betydning for den danske efterretningstjeneste. Det viste sig, at det var den gruppe, der skulle sættes på. Den udgjorde nemlig både kimen til det efterfølgende efterretningssamarbejde og til det militære samarbejde, der kulminerede med grundlæggelsen af den dansk-tyske Enhedskommando BALTAP.¹⁹

En central rådgiver for danskerne var en gammel kending, nemlig den i 1939 spionagedømte Abwehrofficer Horst Gustav Friedrich von Pflugk-Harttung, der indtil 1953 arbejdede for Gehlen under dæksnavnet ”Kurt Werner”.²⁰ Han var blevet udleveret til Danmark fra amerikansk/britisk krigsfangenskab og var sam-

16 Rudolf Vierhaus, Ludolf Herbst (red.): *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages 1949-2002*. München 2002, s. 339.

17 Agilof Kesselring: *Die Organisation Gehlen und die Neuformierung des Militärs in der Bundesrepublik*. Berlin 2017, s. 75.

18 Agilof Kesselring: *Die Organisation Gehlen und die Neuformierung des Militärs in der Bundesrepublik*. Berlin 2017, s. 477.

19 Thomas Wegener Friis: ”Frühe Freunde? Deutsch-dänische Militärkooperation nach dem Zweiten Weltkrieg“. I: Heiner Bröckermann (Red.): *Krieg og fred - Krieg und Frieden. Wegmarken der deutsch-dänischen Geschichte 1848-1955*. Potsdam 2021, s. 161-175.

20 Trine Engholm Michelsen: ”En spion tæt på regeringen: Horst von Pflugk-Harttungs arbejde for Abwehr og Gestapo i 1930'ernes Danmark”. I: *Fra Krig og Fred*, Nr. 1, 2022. s. 49-83; BND-Arkivet: V-11157: Abschaltmeldung, 27.12.1953.

men med andre interessante tyskere blevet installeret på Trekroner Fortet. Via hans gamle kontakter fandt kommandørkaptajn Gustav Thomsen fra Marinestabens Efterretningssektion frem til de rette personer i det besatte Tyskland. I starten af 1948 mødtes Thomsen og Horst von Mellenthin ("Marker"), der var leder af Organisation Gehlens afdeling for "særlige forbindelser", i det såkaldte "Opel-Jagdhaus" i Schmitten i Taunusbjergene. Ønsket om at udveksle information var gensidigt, og det var derfor, at Organisation Gehlen stillede midler til rådighed for, at cheferne for både generalstabens og marinestabens efterretningssektioner, Einer M. Nordentoft og Poul Adam Mørch, kunne besøge Tyskland. Ved denne lejlighed fik de mulighed for personligt at møde Gehlen, med hvem de nåede en fælles forståelse, der "kort blev skrevet ned og underskrevet af de to herrer."²¹

Hvorvidt Gehlen overhovedet havde formel ret til at indgå internationale samarbejdsaftaler, er tvivlsomt. Han repræsenterede hverken en stat eller en regering, men blot et amerikansk datterselskab. Ikke desto mindre var det en aftale, som begge parter lukkede på. Danskerne knyttede venskabsbånd til en tjeneste med betydeligt flere økonomiske, politiske og operative muskler. Tyskerne tog et skridt ud af krigens skygge og på vej tilbage i det gode selskab. Samarbejdet var imidlertid ikke enestående, da såvel Norge som Sverige i samme periode søgte at etablere lignende militære og efterretningsmæssige kontakter til Organisation Gehlen. Tilsyneladende slog de danske efterretningsfolk deres nordiske kolleger med et mulehår i kapløbet om at alliere sig med Gehlen. Finnerne var de eneste af det nordiske lande, der holdt afstand og ventede godt tredive år, før de turde indgå samarbejde med vesttyskerne.²²

Lunding blev introduceret til det eksisterende samarbejde, da han overtog ledelsen af den fusionsmyndighed, vi i dag kender som Forsvarets Efterretningstjeneste. Den 4. april 1951 mødtes han og Mørch med Gehlen i Bonn under "festlige rammer". Det drejede sig formodentlig om en reception hos den amerikanske højkommissær John J. McCloy. Mødet tjente som "udgangspunkt for det senere tætte personlige samarbejde". De to danskere var interesserede i at tale om det dansk-tyske samarbejde, og klagede over, at de ikke nød godt af det amerikanske våbenstøtteprogram, Military Assistance Program. Gehlen tilbød at indrette en særlig radioforbindelse til Danmark, for at man hurtigt kunne udveksle informationer.²³ Når Lunding huskede "først i halvtredserne", handlede det snarere om hans egen introduktion til kredsen af indviede end om selve samarbejdet.

21 Kilden angiver ganske vist 1947. Rigsarkivet: FOARK: P.A. Mørch personarkiv Nr. Kasse 161: Historisk optegnelse om forbindelsen til Org. Gehlen, uden titel, uden dato, s. 8.

22 Christoph Franceschini, Thomas Wegener Friis, Erich Schmidt-Eenboom: *Spionage unter Freunden. Partnerdienstbeziehungen und Westaufklärung der Organisation Gehlen und des BND*. Berlin 2017, s. 243, 264.

23 Wolfgang Krieger: *Die Beziehungen des BND zu den westlichen Geheimdiensten 1946-1968*. Berlin 2021, s. 160.

44 Thomas Wegener Friis, Erich Schmidt-Eenboom

Obersten, kommandøren og tilliden

De konkurrerende versioner af startskuddet til samarbejdet mellem danske og tyske efterretningsfolk antyder den ledelsesstrid i den danske tjeneste, som Christmas-Møller allerede påpegede i "Obersten og Kommandøren". I den nye værnfælles efterretningstjeneste var de ledende personligheder Hans Mathiesen Lunding, der havde en baggrund i hæren, og Poul Adam Mørch, hvis rødder var i marinen. Christmas-Møller, der havde oplevet begge professionelt, karakteriserede de to officerer som diametrale modsætninger.²⁴

De danske efterretningsofficerer formåede ikke at holde samarbejdsproblemerne på deres arbejdsplads bag lukkede døre. Interne konflikter fandt derfor også vej til en række samtaleprotokoller mellem den danske militære efterretningstjeneste og BND fra årene 1956-1962. Hverken Gustav Thomsen eller Mørch holdt sig tilbage fra at sætte deres chef i et ugunstigt lys. Mørch karakteriserede ham "ikke som indædt socialdemokrat", men som en opportunist, "der hyler med ulvene".²⁵ BND-folkenes tidligere partibog taget i betragtning var der næppe tale om en politisk ros.

BND's repræsentanter søgte tilsyneladende at holde sig ude af de interne skærmydsler i København, men besad dog en holdning til cheferne i København. Det kom bl.a. til udtryk ved et sommerchef-møde i juni 1957. Ved den anledning kunne FE og BND glæde sig over næsten ti års velfungerende samarbejde og nyde en åben udveksling af ideer, diskussioner af forholdene i DDR, Polen og Ungarn samt et foredrag om sovjetisk raketudvikling. Det var med andre ord tale om en hyggelig og faglig sammenkomst, om end tyskerne hæftede sig ved at "Oberst L[unding] på trods af al kammeratlighed var og blev en sag for sig. Også ved denne lejlighed viste det sig, at han ikke [reelt] repræsenterede BEGONIE-tjenesten [BEGONIE var BND-navnet for Forsvarets Efterretningstjeneste], og at de medrejsende betragtede hans optrædende med bekymring og mistænkelighed, og [de] var konstant opmærksomme på, hvad han kunne udrette af skade. Det er næppe gået hans næse forbi, at vi behandlede kommandør M[ørch] en kende venligere end ham selv, også selvom M. holdt sig i baggrunden. Det er påfaldende, at alle væsentlige repræsentanter for B[EGONIE] – med undtagelse af Kommandør M. – ikke stopper over for os med at give udtryk for deres tvivl [om] L's evner. Det gør de åbenbart, for at foregribe L's formodede fejltrin og undskyldte dem på forhånd."²⁶

24 Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og Kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-1955*. København 1995, s. 48.

25 BND-Arkiv: Nr. 01292: Betr. Commandore Mörch. 8.5.1959.

26 BND-Arkiv: Nr. 01292: Aktennotiz über Besuch BEGONIE i München 17.-19.6.57.24.6.1957.

I 1958 kunne Thomsen endda melde til de tyske partnere, at der i København havde været "en eksplosion" på ledelsesgangen, og at Mørch nu var på vej ud. BND frygtede, at det kunne skade den "fortrolige udveksling af informationer af særlig karakter", som Mørch åbenbart havde været ukonventionel garant for.²⁷ Dertil talte Mørchs beredvillighed til at understøtte hemmelige tyske skibsoperationer i Baltikum fra Bornholm, under skarp forudsætning af at tyskerne ikke involverede danske politikere, for her ville det få "et klart nej, for hidtil var der kun uofficielt blevet optanket på Bornholm, fordi der foreligger ikke en tilladelse fra officielt hold."²⁸

Dog viste det sig, at krisen i første omgang drev over, men allerede i maj året efter fik forholdet mellem Lunding og Mørch stemplet "irreparabelt", og Mørch flirtede med ideen om pension og et job i ØK.²⁹ Så vidt skulle det ikke komme, idet han ventede til 1960 med at forlade FE, og han fortsatte tilmed som rådgiver for samarbejdet med BND. Omtrent samtidig opfangede BND, at også Lunding var på vej ud, akkompagneret af Gustav Thomsens karakterisering som "senil". Det var snarere udtryk for intrigerne i den danske tjeneste end en egentlig medicinsk diagnose. Allerede her stod det klart for BND, at Lunding efterfølger ville blive Erik Fournais.³⁰

Informationskontrol

Til trods for den interne danske uenighed, styrkedes det tætte samarbejde og det interessefællesskab, der i slutningen af 1950'erne fik et særligt udtryk. I den periode intensiveredes det dansk-vesttyske militære samarbejde, hvilket i 1962 førte til oprettelsen af Enhedskommandoen BALTAP. Selvom denne udvikling betød en afgørende styrkelse af forsvaret af det vestlige Østersørum, havde den i et snævert efterretningsmæssigt perspektiv ikke kun positive sider. Allerede i august 1956 henvendte Gustav Thomsen sig uventet til BND, fordi FE var ved at miste et af de vigtigste redskaber for en efterretningstjenestes magt, nemlig informationsmonopolet og retten til at bestemme, hvornår andre offentligheder, partnere eller egne politiske chefer skulle informeres. NATO-samarbejdet risikerede at skabe ukontrollable kanaler for information, og "naturligvis frygter BEGONIE [FE] også, at vores materiale via den tyske marinestab skulle komme frem til BEGONIE-admiralitetet, og BEGONIE vil under ingen omstændigheder tillade dette, for dermed ville chefen for BEGONIES position blive undergravet." For at undgå en ukontrolleret informationsspredning udviklede de to tjenester

27 BND-Arkiv: Nr. 01292: An: 363, Betr. Erläuterung zum Bericht 234/I vom 22.8.1958, 25.8.1958.

28 BND-Arkiv: Nr. 01292: Aktennotiz über Besprechung mit KAMMGARN am 8.3.1957 in Hamburg vom 13.3.1956.

29 BND-Arkiv: Nr. 01292: Betr. Commandore Mørch. 8.5.1959, s. 2.

30 BND-Arkiv: Nr. 01292: Betr. Lunding, 27.5.1960.

en aftale, eller rettere ”et våben i BND-chefens hånd, der kunne styrke hans position” vis-a-vis forsvaret. ”Våbnet” var en håndfæstning, der tilsikrede de to tjenester vetoret over, hvem informationer kunne videregives til. Dermed kunne de to tjenester forsat udveksle informationer i et beskyttet rum, og til enhver tid blokere informationsdeling under påberåbelse af hensynet til partnertjenesten.³¹ Aftalen var et politisk Columbusæg, hvor informationsstyringen til enhver tid var genetableret, uden at parterne behøvede tage ansvaret. Hensynet til partnertjenesten og krav om samtykke, der efter behov ikke ville kunne indhentes, var et effektivt bolværk mod både politiske chefer og senere mod åbenhed i forhold til offentligheden.

Møderne på ledelsesplan mellem de to efterretningstjenester giver et drypvist indblik i operationelle forhold og den datidige praksis. De er dog ofte begrænsede, ikke mindst fordi det blot er indgået som et element i videre samtaler. Alligevel giver de henvisninger, der i detaljen rækker ud over den eksisterende forskning. Dette gælder eksempelvis Forsvarets Efterretningstjenestes etablering af to såkaldte Stay Behind-netværk i Nordtyskland. Årsagen til dubleringen var næppe konspirative hensyn, men snarere rivaliseringen i den danske efterretningsledelse. Det ene danske netværk var nemlig tilknyttet Mørch, og det andet underordnet Lunding. Ifølge kommandørkaptajn Thomsen havde Lunding tilmed i årevis ikke kendskab til Mørch-Netværket, der gik under operationsnavnet ”Thor”.³²

”Thor” fungerede i samarbejde med BND, og der kunne endvidere ”udelukkende føres samtaler med os”.³³ Lundings Stay-Behind-grupper, som Thomsen nedladende betegnede som ”Lundings personlige affære”, virkede derimod uafhængigt af vesttyskerne, senere rimeligvis under operationsnavnet ”Janus”.³⁴ Lundings netværk var drevet af en gammel, dansk bekendt, nemlig chefen for værne magten opløsningstab 1945-1947, oberst Günter Toepke, som Forsvaret tidligere havde holdt sin skærmende hånd over. I efterkrigsårene havde han udnyttet sin position til at udsmygle tyske eksperter til Sydamerika via København. Da den fordækte menneskesmuglervirksomhed kom for dagens lys, måtte Toepke forlade landet.³⁵ Efter at have forladt Danmark fortsatte han sin karriere som hønsefarmer, og som leder af Lundings Stay-Behind-netværk i det sydøstlige Sles-

31 BND-Arkiv: Nr. 01292: Bericht über die Besprechung mit BEGONIE am 24. Und 25.7.62. 27.7.1962.

32 BND-Arkivet: Nr. 01292: Aktennotiz über Besprechung mit Kammgarn am 8.3.1956 in Hamburg vom 13.3.1956, s. 3.

33 Ibid.

34 Agilof Kesselring: *Die Organisation Gehlen und die Neuformierung des Militärs in der Bundesrepublik*. Berlin 2017, s. 442.

35 John Jensen: *Danmark en god mand? Hitler-Officer, menneskesmugler, koldkriger*. Odense 2017, s. 85-94.

vig-Holsten. I 1956 havde det imidlertid tiltrukket sig uønsket opmærksomhed fra den stedlige kontraetterretningstjeneste Landesamt für Verfassungsschutz, og en afsløring af de hemmelige danske aktiviteter truede. Lunding kaldte Gehlens håndgangne mand Heusinger til hjælp, da ”Thor-Netværkets fremtid er legalt afsikret af os [BND], men Toepke-Nettet er i tiltagende grad illegalt og hænger i den fri luft.”³⁶ Lunding tilbød vesttyskerne at overtage nettet og gerne også ansvaret for Toepkes videre underhold. Denne proces foregik parallelt med, at BND overtog hollandske, franske og amerikanske netværk i Vesttyskland.³⁷

Kilder og signalopklaring

Foruden Stay Behind-arbejdet giver samtalerne mellem FE og BND enkelte indblik i den danske efterretningstjenestes arbejde med menneskelige kilder (HUMINT) bag jerntæppet. Det er tydeligt, at danskerne efterhånden nærrede stor tillid til deres tyske partnere og drog nytte af deres mere omfattende operative ressourcer. Derfor var danskerne parate til at dele identiteter på deres kilder med de tyske kolleger. Det tillidsfulde samarbejde blev særligt understreget af, at danskerne fortsatte med at overgive informationer om deres agentnet efter afsløringen af KGB-agenten Heinz Felfe i toppen af BND. Dette havde ellers svækket amerikanernes tiltro til de tyske allierede.³⁸

Ved et møde i juli 1962 diskuterede FE's stedfortrædende indhentningschef Ib Bangsbo et påfaldende informationssammenfald, mellem en kilde i Østtyskland og de ugentlige rapporter, danskerne modtog fra Pullach. De frygtede, at de enten førte den samme kilde (og derved blev taget ved næsen), eller endnu værre var ofre for en dobbeltoperation fra øst. De bad derfor tyskerne om at efterprøve både kilden og den agent, der ledte ham. Udfaldet var, at hverken den ene eller anden mistanke var sand. Derimod var tilfældet, ”at meldingerne glædevis gensidigt bekræfter hinanden.” Dog kunne tyskerne i tilgift melde, at FE's føringsagent indtil 1956 havde arbejdet for BND. De havde afbrudt kontakten, fordi han var ”upålidelig og bedragerisk”.³⁹

Lunding valgte selv at forelægge en anden og centralt placeret kilde for BND umiddelbart efter afsløringen af Felfe. Ifølge samtaleprotokollerne med de tyske kolleger førte FE en agent i det polske militær, som de håndterede ved hjælp

36 BND-Arkivet: Nr. 01292: Aktennotiz über Besprechung mit Kammkgarn am 8.3.1956 in Hamburg vom 13.3.1956, s. 2.

37 Erich Schmidt-Eenboom, Ulrich Stoll: *Die Partisanen der NATO. Stay-Behind-Organisationen in Deutschland 1946-1991*. Berlin 2015, s. 143.

38 Bodo Hechelhammer: *Spion ohne Grenzen. Heinz Felfe Agent sieben Geheimdienste*. München 2019, s. 217.

39 BND-Arkivet: Nr. 01292: Bericht über die Besprechung mit Begonie am 24. Und 25.7.1962. 27.7.1962.

48 Thomas Wegener Friis, Erich Schmidt-Eenboom

af en polsk officer i Stockholm. Kilden var angiveligt general og chef for en afdeling under den polske generalstab. Han var imidlertid også alkoholiker og sulten efter hård valuta. FE ville videregive informationerne fra denne kilde til amerikanerne, briterne og vesttyskerne. Han var i stand til at rapportere om både opbygningen og planlægningen i de polske styrker, bl.a. om samspillet mellem de sovjetiske styrker i Schwerin-området (den 94. Gardedivision) og de polske væbnede styrker.⁴⁰ Uanset at kilden formodentlig snarere var oberst end general, var der alt andet lige tale om en væsentlig hvervning og en udfordrende foringssituation, der dog forblev ukendt for den polske kontraetterretningstjeneste.⁴¹

Det er i dag almindelig kendt, at Signalopklaring var, og er, en af FE's spidskompetencer. Møderne mellem BND og BEGONIE indeholder overraskelser om rækkevidden af den daværende danske efterretningsindsats. Ved Mørchs besøg i München i maj 1959 overdrog han materiale, som danskerne havde afkodet. Det drejede sig ikke om de sædvanlige modstandere i Østberlin eller Warszawa, men derimod om kommunikation fra den pakistanske til den persiske efterretnings-tjeneste vedrørende forhold i Irak og Egypten.⁴²

Internationalt Samarbejde

Kilderne fra ledelsesmøderne giver også indblik i Forsvarets Efterretningstjenestes arbejde med andre tjenester. Forud for et møde i München i maj 1959 havde Mørch besøgt chefen for den franske efterretningstjeneste Service de Documentation Exterieur et de Contre-Espionage (SDECE), general Paul Grossin, og han informerede de tyske kolleger om mødet. Wilhelm Christmas-Møller beskrev FE's forhold til franskmændene som ret overfladisk. Der forelå kun få kilder, og ifølge ham gik de danske og franske interesser efter 1945 ofte i forskellige retninger. De to tjenester indgik derfor først i august 1959 en samarbejdsaftale.⁴³ Mørchs beretning til BND var netop fra den fase, hvor samarbejdet blev smedet mellem Frankrig og Danmark, og i øvrigt også mellem Frankrig og Sverige. Franskmændenes motivation var tilsyneladende deres kamp mod uafhængighedsbevægelsen i Algeriet. De bad om hjælp til bekæmpelse af illegale våbentransporter, hvilket Mørch tilsyneladende var positiv over for, ”fordi vi alle

40 BND-Arkivet: Nr. 01292: Anlage 2 zu 106/I Nr. 42/62 . 20.1.1962.

41 Piotr Lossowski: Biuro Historyczne WP i Wojskowy Instytut Historyczny jak je pamoietam. I: Przegląd Historyczno-Wijskowy, Nr. 2, 2014, s. 143-152.

42 BND-Arkiv: Nr. 01292: 234: Pakistan hat den persischen Nachrichten und Sicherheitsdienst ersucht, die nachstehend aufgestellten Fragen zu beantworten. 28.4.1959.

43 Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og Kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-1955*. København 1995, s. 138.

er i samme båd som franskmændene.”⁴⁴ Hvor langt han var parat til at stå skulder ved skulder med franskmændenes kolonikrig, er uklart. Dog udbad Mørch sig information fra BND om organisationen ”La Main Rouge”, en terroristisk organisation, der på vegne af SDECE gennemførte attentater på algerske agenter samt på våbenhandlere i bl.a. Vesttyskland.⁴⁵ Hvorvidt Mørchs positive interesse i den franske krig i Algeriet var i samklang med dansk politik, som den hidtidige historieforskning har beskrevet som en balancegang mellem idealisme og realpolitik, virker tvivlsomt.⁴⁶

Samarbejdet med briterne og amerikanerne fik undervejs i samtalerne et blandedt skudsmål. Mørch betegnede det som ”venligt, men tilbageholdende”, og han påpegede, at Angelsakserne arbejdede ud fra devisen, ”at døren altid kun åbner indad, men kun meget vanskeligt udad.” FE kunne med andre ord få lov til at levere informationer, men havde vanskeligere ved at få noget tilbage.⁴⁷ Det var underforstået, at samarbejdet med vesttyskerne fungerede mere i øjenhøjde, på trods af størrelsesforskellen mellem partnerne.

Hvor åbenhjertigt FE samarbejdede med briterne, forklarede Mørch i juni 1958: ”BEGONIE arbejder umiddelbart sammen med de britiske tjenester MI6, JIB [Joint Intelligence Bureau] og DNI [Director of Naval Intelligence] og underretter eller inddrager helt principielt den stedlige repræsentant for MI6 i alle vigtige sager. I udgangspunktet sender BEGONIE MI6 alle meldinger fra sine kilder, JIB får sammenfatningerne samt analyser af havne-, værfts- og fabriksanlæg såvel som flyvepladser osv. Marinen får tilsendt alle observationer af sovjetiske og polske flådefartøjer, som indkommer fra danske marineovervågningsposter eller krigsskibe.”⁴⁸ Såfremt denne karakteristik af samarbejdet vestover er korrekt, udviste danskerne en tillid til amerikanerne og englænderne, der gav disse et enestående indblik i danskernes operationer. Hvorvidt FE i tilsvarende grad delte informationer med tjenestens militære og politiske overordnede, og hvad Danmark i praksis fik til gengæld for at spille med åbne kort, er til dato uafklaret.

I forhold til denne grad af åbenhjertighed og samarbejdsvilje var det dansk-vesttyske forhold endnu ikke fuldt modnet. Det var først i 1958, at FE besluttede at fortælle, at tjenesten rådede over et antal kilder i DDR. Desuden ville danskerne

44 BND-Arkiv: Nr. 01292: Betr. Commandore Mörch. 8.5.1959, s. 3-4.

45 Peter F. Müller, Michael Müller, Erich Schmidt-Eenboom: *Gegen Freund und Feind. Der BND, geheime Politik und schmutzige Geschäfte*. Hamburg 2002, s. 303.

46 Poul Noer: Danmark og Algeriekriegen. Stat, civilsamfund og den offentlige mening 1954-1962. I: Kristine Kjærsgaard, Lise H. Rasmussen (red.): *Omverdenen trænger sig på. Politik og ideer i det 20. århundrede*. Odense 2006, s. 179-197.

47 BND-Arkiv: Nr. 01292: Betr. Commandore Mörch. 8.5.1959, s. 5

48 BND-Arkivet: Nr. 01292: Treffbericht BEGONIE, Kopenhagen vom 16.-18.6.58 und 23.-25.58. 26.6.1958, s. 2.

fremover i stort omfang dele deres originale meldinger herfra med vesttyskerne.⁴⁹ BND måtte desuden vente indtil 1962 med at åbne et efterretningsresidentur, eller en såkaldt station, på den vesttyske ambassade i København.⁵⁰

Konklusion

Lunding påpegede i sine erindringer, at det dansk-vesttyske samarbejde umiddelbart var indgået mellem to umage partnere. Tyskerne havde uden større besvær aflagt sig deres parti-nåle eller SS-uniformer og spadserede videre i amerikansk og senere vesttysk tjeneste, mens danskerne i flere tilfælde kom fra modstandsbevægelsen. Den fælles kommunistiske og sovjetiske fjende smedede imidlertid nye venskabsbånd uden smålig skelen til fortiden. Informationer og tjenester blev udvekslet, og danskerne lykkedes med at identificere og etablere kontakt til de dominerende kredse i den spirende vesttyske sikkerhedsarkitektur.

Vesttyskerne blev accepteret trods den nære fortids synder. Alt i alt et lykkeligt partnerskab, der foranledigede Lunding til en hyldest til Reinhard Gehlen: ”Jeg er taknemmelig for, at jeg fik lejlighed til at samarbejde med ham, og jeg lærte at sætte meget pris på ham. Hans smukke menneskelige egenskaber, hans retlinede karakter og højt udviklede officersmæssige æresbegreber gjorde ham velegnet til den farlige og ansvarsfulde post, som han kom til at bestride i mange år – og gjorde ham fortjent til megen respekt. Om ham kunne man med rette bruge et udtryk, som jeg ofte har anvendt for at karakterisere en velegnet efterretningsofficer: Han skal være af høj moral, for at kunne handle ”umoralsk”.”⁵¹

Måske mindre patetisk, men ikke mindre positiv, var BND's bundlinje i 1962 for samarbejdet med danskerne, der havde bragt ”helt usædvanlige succes”. Særligt på SIGINT-området fremhævede de danskernes resultater. Det var eksempelvis lykkedes danskerne at trænge dybt ind i den sovjetiske militærkommunikation, hvor FE bl.a. lyttede med på den sovjetiske marine og marinens luftstyrkers radiokommunikation.⁵² Alt var dog ikke fryd og gammen i det dansk-tyske partnerskab. Således sendte den danske efterretningstjeneste 1959 en ny forbindelsesofficer, der ganske vist blev beskrevet som en ”en hyggelig, intelligent og udpræget snu fyr”, men også med ”let jødiske træk (øjne, ører, næse)”.

49 BND-Arkiv: Nr. 01292: Treffbericht BEGONIE. Kopenhagen vom 16.-18.6.58, 23.-25.58. 26.6.1958

50 Erich Schmidt-Eenboom: *Der Schattenkrieger. Klaus Kinkel und der BND*, Düsseldorf 1995, s. 154, 285.

51 H. M. Lunding, Otto Lippert: *Stemplet fortroligt. Oberst H. M. Lundings erindringer*. København 1970, s. 149.

52 Wolfgang Krieger, Andreas Hilger, Holger M. Meding (Hrsg.): *Die Auslandsaufklärung des BND. Operationen, Analyse, Netzwerke*. Berlin 2021, s. 224.

Det ”lødige demokratiske sindelag”, som Lunding attesterede de tyske kolleger, havde tilsyneladende ikke gennemtrængt hele organisationen.⁵³

Upåagtet skønhedsfejl viste det dansk-vesttyske samarbejde sig at fungere godt i det første halvandet årti. Selvom interne danske stridigheder prægede kommunikationen, så hæmmede det ikke den fortsatte udvikling. Danskerne og vesttyskerne udvekslede viden og drev stay-behind-netværk sammen. Som tiden skred frem, delte danskerne desuden fortrolige detaljer om deres kilder. Fra starten af 1960'erne tillod de også vesttyskerne på lige fod med andre allierede at oprette et residentur i København.

Det var ikke nødvendigvis et samarbejde i øjenhøjde, men dog et samarbejde, hvor vesttyskerne gav plads til den mindre partner. Dette foranledigede Mørch til, kort før sin pensionering, at trække en højstemt bundlinje, der i patos ikke lod Lunding tilbage: ”Dette samarbejde har været af afgørende betydning for mit fædreland og for min tjeneste.”⁵⁴

Historien om samarbejdet mellem vesttyske og danske efterretningsfolk er imidlertid ikke blot en succesfortælling om pragmatisme. De tilgængelige kilder kaster lys over den danske efterretningstjenestes ledere som udenrigspolitiske aktører. I den sammenhæng er aftalen, der sikrede, at efterretningstjenesterne gensidigt og omkostningsfri kunne anvende hinanden som begrundelse for ikke at dele eller afklassificere informationer, særlig bemærkelsesværdig. Den type af aftaler demonstrerede en kollegial solidaritet, der potentielt bandt tjenesterne tættere sammen over landegrænser end tjenesterne og deres overordnede endsi-ge deres respektive offentligheder.

53 BND-Arkiv: Nr. 01292: An 363: Betr. Nachfolger Johannsen in München zu 29./30.8.1956, s. 5.

54 BND-Arkiv: Nr. 01292: Commandore Møch, 8.5.1959

52 *Thomas Wegener Friis, Erich Schmidt-Eenboom*

Summary

The relations between intelligence services are a normal part of international relations. Nevertheless, it is a history which is rarely told. An important reason for this is that some intelligence services consequently deny declassification of files relating to this field. Thus, the history of the early relations between the Org. Gehlen/the Bundesnachrichtendienst (FE) and Danish Military Intelligence offers a rare glimpse behind the scenes at a dynamic period of time. After the end of the Second World War, the Danish Military Intelligence was eager to reach out to their former foes. In their search for the possible future German intelligence and military elites, the question of these men's political track record was not a major priority. In early 1948, it resulted in an agreement between the Danes and the CIA-sponsored General Reinhard Gehlen. This understanding paved the way for a cooperation which both sides seemed to appreciate. The Danes exchanged both intelligence analysis, raw intelligence, and eventually also the identity of sources behind the iron curtain with their German partners. Also, the Danish officers were willing to facilitate German intelligence operations in the Baltics as long as Danish politicians were not consulted. From 1962, the BND was granted the rights to an intelligence station at the embassy in Copenhagen. The Germans on their side appeared to be a respectful, bigger partner, willing to share expertise and resources with the smaller Danish allies, and to support Danish Stay Behind activities in Northern Germany. Furthermore, the BND readily helped their Danish colleagues with a no-disclosure agreement which sought to aid the Danish Military intelligence service in regaining the control of the flow of information to their political superiors. Finally, the transcripts of the meetings between leading Danish and German intelligence officer allow insights to Danish intelligence relations to the US, the UK, and France as well as to Danish HUMINT operations in the in the Early Cold War.